

ПРО ВИТОКИ ТЕОРІЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Вивчати суспільство і не вивчати революцію неможливо. Сам термін широковживаний. Виділяють наукову, технічну, торгову, фінансову, аграрну, культурну, сексуальну революцію, революцію в моді etc. Основний критерій визначення – вплив на суспільство [6, с. 21-23]. Валентин Якушик, відомий український фахівець, пропонує двадцять базових критеріїв, які можна покласти в основу визначення типології революції. За нашими підрахунками такі основи дають, як мінімум, п'ятдесят два типи революцій [1, с. 24].

Зрозуміло одне, революція невід'ємна і складова частина соціального процесу взагалі і соціальних змін зокрема. Коли ми говоримо про її невід'ємність маємо на увазі те, що революція в широкому розумінні, являє собою особливий тип соціального конфлікту, а значить потенційно можливе проходження соціального конфлікту через стадію безпосереднього зіткнення (інтересів, мотивів, соціальних і політичних сил, політичних інститутів). Таке безпосереднє зіткнення буде мати вигляд революції в її вузькому розумінні. Але це не значить, що ця потенційна можливість має бути реалізована. Та як свідчить політична історія, будь-яке суспільство, яке хоче отримати вагомий соціальний досвід, має пережити свою революцію, а можливо і не одну. Саме тому, до вивчення революції, не тільки як конкретно-історичного, але і соціально-філософського і політичного явища долучались представники всіх соціо-гуманітарних наук.

На нашу думку знання про революцію може існувати у вигляді теорії революції, концепції революції, ідеології революції. Під теорією революції ми розуміємо весь комплекс ідей, накопичений соціо-гуманітарним знанням. Характерними рисами теорій революції (або точніше мега-теорії) є спроба сформулювати закономірності (а можливо і закони) революції; застосування наукового інструментарію для аналізу революцій (від історичного матеріалізму К. Маркса до математично-формалізованих інструментаріїв Д. Снайдера, Ч. Тіллі, Т. Гарра), у зв'язку з цим певна об'єктивність і обґрунтованість висновків щодо конкретної революції і явища в цілому.

Під концепцією революції ми розуміємо набір поглядів, ідей, знань, які дозволяють використати знання про революцію як інструмент конкретних соціальних перетворень або змін. Концепція революції може дорівнювати поняттю технології революції. Концепція революції передбачає знання про конкретні прийоми,

способи, формалізовані операції щодо революції, як соціальної технології. Концепція(-ії) знаходяться на озброєнні політичних сил, груп, лідерів, еліт і можуть бути реалізовані, враховуючи ті чи інші обставини.

Під ідеологією революції розуміються знання для т. зв. “широкого вжитку”, яке постійно циркулює в суспільстві на рівні різних соціальних і політичних груп. Характерними рисами ідеології революції є догматизм, апологетичність, спекулятивність, ілюзорність. Ідеологія революції використовується в різних умовах, для впливу на ті чи інші соціальні групи, класи, які виступають як рушійні сили революції. Часто ідеологія революції виступає як міф революції, направлений на формування “атмосфери революції”, “свята революції”, “права революції”, “справи революції”, “моралі революції” etc.

Не вдаючись у даній розвідці до ретельного аналізу теоретичного надбання в галузі дослідження революції, визнаємо, що революція(-ії) на цей час є природною і фундаментальною частиною історії і сучасності більшості країн світу. Більшою мірою ми знаємо про європейські революції. Але революційні рухи, явні і латентні, продовжуються і до цього часу, маючи впливи на розвиток суспільства у Латинській Америці, Африці, арабських країнах. Особливо важливими є знання про революцію для країн, які в своєму цивілізаційному розвитку повертаються до самого конфліктогенного типу суспільства, до капіталізму. Революція, поки що побіжно, але зачепила і Україну. Саме тому все більше українських дослідників звертаються до дослідження революції [2].

Аналіз явища революції неможливий без розрізнення явища соціальної революції і політичної революції. Цей аспект заслуговує на своє ґрунтовне дослідження. У даній розвідці ми зупиняємось на аналізі витоків теорії політичної революції, суть якої в захопленні політичної (державної) влади і докорінній зміні соціальних інститутів усіх сфер життя суспільства.

Сам термін “революція” (від лат. *revolution* – рух, обертання, колообіг) прийшов у словник суспільствознавців з астрономії. Відомий астроном і мислитель Я. Коперник у 1543 р. написав працю “Колообіг небесних сфер” (“*De revolutionibus orbium coelestium*”). В астрономії, цей термін означав обертальний рух, рух по колу небесних тіл. Тобто рух, в основі якого лежить принцип повернення рано чи пізно в ту саму точку, з якої починався рух. Тому, можливо, перша згадка про революцію в політичному житті, згадка про реставрацію (від лат. *restauratio* – відновлення) політичного режиму. В

1643 р. у Франції з'явилась праця Франсуа де Греналья про відновлення, в результаті революції, старої королівської династії в Португалії [5, с. 11].

Події в Англії в XVII ст. (1640-1653 рр.), їх аналіз змінили політичну сутність терміну. З кінця XVII ст. революція стала розумітись як сукупність радикальних змін, а також стає синонімом таким поняттям (відповідно і явищам) як “заколот”, “переворот”, “бунт”, “повстання”, “смута”, “насилля”. Так Томас Гоббс та Джон Локк використовують термін “революція” в близькому до сьогоднішнього розуміння сенсі. Серед англійців для яких цей термін став звичайним були: Уолтер Мойл, Адам Фергюсон. Джеймс Гаррингтон першим пробує визначити об'єктивні, соціально-економічні причини революції. На його думку поштовхом до англійської революції стали зміни в земельній власності, які відбувались з XVI ст. Ці зміни порушили “баланс власності” в країні на користь общин. Так як знать втрачала землю, рано чи пізно вона мала втратити і владу. “Влада йде за власністю” – оголосив Джеймс Гаррингтон [6, с. 53]. Натомість, учасник революції Едуард Гейд – граф Кларендон пояснює революцію “потурання Господа”. Революція відбулась без явних причин. У ній винні честолюбство та зрадництво вождів [6, с. 54]. А для Девіда Юма стає звичайним і зрозумілим зв'язок між революцією і війною [5, с. 11-12]. Англійці поступово “привчали” суспільство до звичайності самої революції, її закономірності, більше того прогресивності. В англійській історіографії формувались і певні підходи до теоретичного аналізу революції.

На материку, в Франції, перша праця з використанням терміну “революція” з'явилась у 1670 р. Це була робота Франсуа Берньє “Історія останніх політичних революцій в державі Великого Могола”. Протягом XVIII ст., до 1789 р. з'явилося більше дев'яноста робіт присвячених історії різноманітних революцій [5, с. 13]. Серед відомих французів, які досліджували революцію, Антуан Буланже, Луї де Жокур, Жан-Жак Руссо, Нікола Кондорсе. А Шарль Луї Монтеск'є, виступаючи у ролі пророка зауважував, що у Франції революції здійснюються кожне десятиліття [4, с. 347].

Новим етапом у формуванні теорії революції стали дослідження, аналіз і написання історії французької революції 1789-1799 рр. У цьому етапі треба розрізняти два періоди. Перший період, це дослідження французької революції самими учасниками або сучасниками, свідками цих подій. Другий період починається в 30-40 рр. XIX ст., коли починає діяти принцип, за яким велич і нищість подій, їх

наслідки можна побачити і зрозуміти через деякий час. Нове покоління дослідників робить свої висновки. Більше того революція XVIII ст. у Франції починає аналізуватись через призму і порівняння нового типу революцій, революцій XIX ст., в яких приймають участь нові політичні сили, класи і соціальні групи.

Чи не першим у дослідженні французької революції був Антуан Барнав – учасник революції і автор праці “Вступ до Французької революції” (1792-1793 рр.). Згодом з’являються праці Антуана Феррана “Міркування про соціальну революцію” (1790 р.), та “Теорія революцій, порівняння головних подій, їх джерело і послідовність, з загальною аналітичною таблицею” (1801 р., тт. 1-4), Едмунда Берка “Роздуми про Французьку революцію” (1790 р.), Жозефа де Местра “Міркування про Францію” (1797 р.). Характерна особливість цих праць у тому, що вони написані по гарячих слідах революції, або безпосередньо в її умовах. Крім того революцію досліджували як її прихильники так і затяті вороги, що вплинуло на висновки їхніх досліджень.

Тим не менше ці висновки були важливими: 1) прогрес без революції неможливий, дослідження прогресу приводить до дослідження революцій; 2) революція – закономірна форма розвитку суспільства; 3) революція – не є виключно політичним переворотом, що здійснюється за бажанням окремих осіб; 4) революція є наслідком різного роду причин: економічних, ідеологічних, соціальних.

А.А. Ферран запропонував і першу класифікацію політичних революцій за способами здійснення. На його думку революції відбуваються: а) на основі попередніх змін; б) законною владою; в) шляхом насилля.

Представниками нового періоду в дослідженні французької революції у Франції стали класики французької історико-політичної школи: Франсуа Гізо, Франсуа Міньє, Алексіс де Токвіль, Адольф Тьєр, Огюстен Тьєррі. Незважаючи на хрестоматійність їх поглядів, сучасні дослідники постійно звертаються до методологічної цінності аналізу і досліджень революції. Це такі відомі праці, як “Про уряд у Франції після Реставрації і про сучасний уряд” (1820 р., Ф. Гізо), “Етюди з історії Франції” (1823 р., він же), “Історія англійської революції” (1826/27 рр., він же), “Історія цивілізації в Європі” (1839 р., він же), “Історія Французької революції” (1824 р., Ф. Міньє), “Історія Французької революції” (тт. 1-10, 1823/1827 рр., А. Тьєр), “Листи з історії Франції” (1827 р., О. Тьєррі), “Десять років історичних досліджень” (1835 р., він же). Чи не найкращий висновок, у роботі “Старий порядок і революція” (1856 р.); про “свою” революцію зробив А. де Токвіль “...Революція менш за все була випадковістю. І

хоча вона застала світ зненацька, вона була підсумком довгої праці, швидким і бурхливим закінченням справи, над якою працювали десять поколінь. Не будь революції, суспільна будівля все одно б зруйнувалась, де раніше, де пізніше... Зненацька, хворобливо різко революція підвела підсумок справі, яка б мало-помалу закінчилась так само. Ось в чому її значення” [7, с. 25]. Саме тому, висновки, які стосуються конкретних історичних явищ революції, стають узагальнюючими для дослідження наступних революцій: 1) революційні події є наслідком боротьби класів; 2) буржуазія і її боротьба є основою революційного руху; 3) революція показує відсутність єдності того чи іншого класу, серед класів завжди існує розкол на окремі групи і прошарки; 4) революція несе з собою жорстокість і насилля, але в окремих випадках вони виправдані. І саме головне, на їх думку, можливо встановити загальні закономірності й закони революції, досягнути їх логіку [3, с. 121-124].

Особливий інтерес викликають долі і думки цих дослідників, які досліджували революцію XVIII ст., і стали сучасниками й учасниками революційних подій 30-40-х рр. XIX ст. Всі вони в пізніших роботах відмовляються від своїх досить радикальних поглядів, виступають з критикою і засудженням діяльності нових політичних сил і класів. І перш за все це стосується соціального руху найманих робітників – пролетаріату. Революції в Європі, в XIX ст. позначаються все більшою участю пролетаріату, його вимогами. Настає час пролетарських революцій. Але разом із тим XIX ст. дає приклади не лише гостро-конфліктної боротьби, а і приклади т. зв. мирних революцій. Їх аналіз – черговий етап формування теорії революції.

1. Гавлин М.Л., Казакова Л.А. Современные буржуазные теории социальной революции. – М.: Наука. – 1980. – 168 с. 2. Гальчинський А. Помаранчева революція і нова влада – К.: Либідь, 2005. – 367 с.; Забужко О. Let my people go: 15 текстів про українську революцію – К.: Факт, 2005. – 152 с.; Кульчицький С. Помаранчева революція. – К.: Генеза, 2005. – 368 с.; Оранжевая революция. Украинская версия. – М.: Європа, 2005. – 237 с.; “Помаранчева” революція. Версія, хроніка, документи / Упоряд. М. Погребінський. – К.: Оптіма, 2005. – 416 с.; По той бік розуміння: Україна та Європа після Помаранчевої революції: Збірник наукових статей / За заг. ред. Гейра Флікке та Сергія Кисельова // За матеріалами міжнародного семінару “Перед визнанням: Україна та Європа після помаранчевої революції”. – К.: НАУКМА. – 30 вересня 2005 р. – К.: Атіка, 2006. – 228 с.; Президентські вибори та Помаранчева революція: Вплив на

трансформаційні процеси в Україні / Фонд ім. Ф. Еберга / За ред. Т. Курта, В.І. Андрійка. – К.: Заповіт, 2005. – 148 с.; Толстоухов А.В. Філософія демократії. Есе. – К.: Новий друк, 2005. – 160 с.; Якушик В.М. Проблемы теории революционно-демократического государства. – К.: УМК ВО, 1991; Мацієвський Ю. “Помаранчева революція” крізь призму міждисциплінарних соціальних досліджень // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6; Михальченко М. Помаранчеві потрясіння: потенціал ідей і українська реальність // Вища освіта України. – 2005. – № 2; Романюк О. Посткомуністичні революції // Політичний